

Két kalotaszegi falu tudása a táj használatáról

Margóczi Katalin¹ – Gellény Krisztina² – Biró Marianna³

¹Szegedi Tudományegyetem, Ökológiai Tanszék margoczi@bio.u-szeged.hu

²Szegedi Tudományegyetem, Ökológiai Tanszék

³MTA Ökológiai Kutatóközpont Ökológiai és Botanikai Intézet, Vácrátót

Knowledge about the traditional land use in two villages (Sztána and Zsobok) of Kalotaszeg: Knowledge about traditional farming system could be crucial in approaching a sustainable way of land use. In 2013 we conducted 24 semi-structured deep interviews with the people living in two villages: Sztána and Zsobok. We asked the people about the past and present land use methods. They told us, that after the collapse of socialism (1989) most of the arable land were abandoned, the number of livestock decreased considerably. Nowadays extensive sheep grazing is the main land use form, but seminatural vegetation still occurs thorough the esthetically attractive landscape. Most of the asked people had detailed knowledge about the traditional land use system. They believe that present situation is transitional, and the only right and appropriate method of land use in this area is the traditional method. We discuss the ecological and socio-economical sustainability of the past and present land use system.

Összefoglaló: A fenntartható tájhasználat megközelítése szempontjából döntő fontosságúak lehetnek a hagyományos gazdálkodással kapcsolatos ismeretek. 2013-ban 24 félig strukturált mélyinterjút készítettünk el két falu, Sztána és Zsobok lakosai-val. Az embereket a múltbeli és a jelenlegi földhasználati módokról kérdeztük. Azt mondták, hogy a szocializmus összeomlása (1989) óta a legtöbb szántóföldet paragon hagyták, valamint az állatállomány jelentős mértékben csökkent. Manapság az extenzív juhlegeltetés a fő földhasználati forma, de még féltermészetes vegetáció is előfordul az esztétikailag vonzó tájban. A legtöbb megkérdezett részletes ismeretekkel rendelkezett a hagyományos földhasználattal kapcsolatban. Úgy vélik, hogy a jelenlegi helyzet átmeneti, és az egyetlen helyes és megfelelő földhasználat ezen a területen a hagyományos módszerekkel történhet. Emellett szót ejtettünk még a múltbeli és a jelenlegi földhasználati rendszer ökológiai és társadalmi-gazdasági fenntarthatóságáról.

Bevezetés

Napjainkban az uralkodó nyugati kultúrára jellemző természeti erőforrás-használat és így a táj használata is a legtöbb területen fenntarthatatlannak tekinthető, nem folytatható korlátlan ideig a jelenlegi formában. A fenntarthatóság megvalósítását a 80-as évek óta számos program tűzte ki célul (World Commission on Environment and Development, 1987, Millennium Ecosystem Assessment 2005), mégis a megvalósítandó fenntarthatóságot ma még jórészt ismeretlen állapotnak tekintik (Jakab – Varga, 2007). Gyulai (2009) szerint a fenntartható társadalom feltétele a rendszerszemléletű gondolkodás, a szociális igazságosság és a jó környezeti minőség. A tájhasználat minden emberi kultúra alapvető része, az a kultúra marad fenn, ami fenntarthatóan képes működni, amelyik nem, az összeomlik. A történelemben számos példát találunk olyan kultúrákra, amelyek akár évezredekig is képesek fennmaradni. Ilyen pl. a Tibeti-fennsíkon élő Ladak kultúrája (Norberg-Hodge, 2011). Más kultúrák azonban nem tudták elkerülni az összeomlást, mint pl. a Húsvét-sziget, vagy a grönlandi vikingek kultúrája (Diamond, 2003). Az ipari forradalom előtti európai mezőgazdaság nem használt erőgépeket és vegyszereket, így az akkori tájhasználat sokkal lassabban merítette ki a természeti erőforrásokat. A mai ember számára sok tanulsággal szolgálhat, ha megismeri, hogy elődeink hogyan voltak képesek fennmaradni gépek és vegyszerek nélkül. Úgy gondoljuk, hogy a kalotaszegi emberek még nagyon sokat tudnak a korábbi, fenntarthatónak tekinthető tájhasználatról, ennek megismerése a dolgozat fő célja.

Ha a természeti adottságokhoz sokkal jobban alkalmazkodó, hosszútávra alkalmazható tájhasználatról szeretnénk információt szerezni, érdemes a középkori Magyarország földművelését megvizsgálni. Belényesy Márta (2012) ezt írja róla (95. l.): *„A középkori növénytermesztés legfőbb jellegzetességei közé tartozik tehát, hogy a társadalmi-gazdasági fejlettségnek megfelelően a természet adta termelési előfeltételek igen nagy mértékben érvényesülnek, és rányomják bélyegüket a termelés egész kékére. Hiba lenne azonban észre nem venniünk, hogy van még egy tényező, mely megszabja a középkori földművelés menetét, és ez a sok évszázados termelési tapasztalaton alapuló hagyomány. Ez az a legközvetlenebb erő, amely újból és újból érvényre juttatja a korábbi tapasztalatokat és a tapasztalatok alapján kialakult eljárásokat a társadalom életében; ez biztosítja az egész középkoron keresztül a természeti év ritmusához, a lokális éghajlati, talaj- stb. viszonyokhoz való igazodást és annak megszilárdult formák közötti való fennmaradását.”*

Bár Belényesy elsősorban az ekés növénytermesztéssel foglalkozott, de felhívta a figyelmet arra, hogy a növénytermesztéshez szükséges igaerő és trágyamennyiség biztosításához megfelelő állatlétszám szükséges, és így a

tájhasználatot ezt figyelembe véve kell megszervezni, tehát optimalizálni kell a legelők és kaszálók mennyiségét, térbeli kijelölését és használatát is. Szerves részük van az emberi településekhez kötődő kerteknek is a megélhetés biztosításában.

A táj használata Kalotaszegen a 20. század első felében

Kalotaszeg – ha nem is középkori, de még erőgép és vegyszer nélküli – tájhasználatáról nagyon sokat lehet megtudni Kós Károly: Népi földművelés Kalotaszegen c. könyvéből. A tanulmány mindenekelőtt foglalkozik a faluval és a telekkel, majd a föld, a környező természet kultúrtájja alakításának fokozataival. Ismerteti a szántóterület két-, de főleg háromfordulós művelését, vetésforgó rendszerét. Ismerteti a termesztett növényeket, a szántás, vetés-ültetés, a növénygondozás, majd az aratás, hordás, cséplés, raktározás műveleteit. Témánk szempontjából különösen fontos a talajjavításról és a trágyázásról, valamint a szénamunkákról szóló fejezet. Kós Károly néprajzi adatgyűjtését az 1940-es években végezte, tehát az akkor megragadható „hagyományos” feltárására törekedett. Az általa vázolt kép a földművelésről feltehetőleg a középkorra is jellemző lehetett. Megjegyzi, hogy a 19. század első felében tértek át a falvak a hármas fordulóra, ekkor legelőket törtek fel, és megjelent a kukorica és a burgonya termesztése, a 30-as évektől pedig korszerűbb eszközöket (láncborona, lókapa, vetőgép) és műtrágyát is kezdtek használni.

A vizsgált területen a tájhasználat változását Gerner és mtsai (2014) kisléptékű vizsgálati módszerrel elemezték. Molnár K. és mtsai (2014) a DPSIR keretrendszerrel használták az emberi tevékenységek és a tájváltozások közötti összefüggések feltárására. Sztána község történeti tájhasználatát pedig Szalay (2014) diákkori dolgozatban elemezte.

Péntek és Szabó (1985) számos fényképfelvételt készített a kalotaszegi tájról a 70-es és 80-as években. Ujházy, Szalay és Biró (2015) megismételték ezeket a fényképfelvételeket, és így a táj három-négy évtizedes változását szemmel láthatóvá tették.

Módszerek

A II. etnoökológiai kutatótábort 2013 júliusában szervezték (Gellény – Szűcs, 2013). Ennek során Kalotaszegen, Alszeg Sztána és Zsobok nevű falvaiban készítettünk összesen 24 interjú helyi lakosokkal. Néhány interjú készült két közeli településről (Farnas és Magyarbikal) származó lakosokkal is. Az interjúk során a jelenlegi és a múltbeli tájhasználatról kérdeztük meg az interjúalanyokat félig strukturált mélyinterjúk formájában (Patton, 2002).

Az interjúalanyokkal többnyire az utcán sétálva vettük fel a kapcsolatot. A helyi lakosok túlnyomó része rendkívül készséges volt, sokszor ők szólítottak meg bennünket. Kihasználta a kutatótábor nyújtotta lehetőségeket, és egymástól is kaptunk javaslatokat interjúalanyokra, valamint maguk az interjúalanyok is javasoltak további beszélgetőpartnereket. A megkérdezettek általában rendkívül türelmesek voltak, még akkor is, ha már többen kérdezték őket korábban a kutatótábor résztvevői közül.

Eleinte általánosabb kérdéseket tettünk fel, pl. „*Hogyan gazdálkodnak?, Hogyan használgák a tájat?, Mit csinálnak a mezőn?*” Később azonban célszerűbbnek tűnt arra kérni a helyi lakosokat, hogy külön-külön beszéljenek a szántóföldi gazdálkodásról, az erdőről, a legelőről, a kaszálóról, a kertről és a szőlőről. Az interjúkat általában ketten készítettük, a lehető legrészletesebben lejegyezteltük, a jegyzeteket letisztáztuk és begépeltük.

Az adatfeldolgozás során táblázatba rendeztük az idézeteket témakörök (szántóföldi gazdálkodás, erdő, legelő, kaszáló, kert, szőlő, egyéb) szerint, és ennek alapján készítettük el a leírást.

Eredmények

Már az első néhány interjú során feltűnt, hogy a megkérdezettek mennyire részletesen ismerik a mezei munkákat, a tájhasználat rendjét, módszereit. Gyakran eszünkbe jutott, hogy szinte a Kós Károly könyvéből olvasottakat halljuk vissza most, 2013-ban az itt élő emberektől! A továbbiakban ezeket az információkat összegezzük, többnyire a főbb tájhasználati típusok szerint csoportosítva. „*A mező a szántó, a legelő és a kaszáló együtt, azon kívül van még erdő és szőlő.*” Fontos információ, hogy a megkérdezettek szerint a művelési ágak kiterjedése és helye nem változott. Tehát a legtöbb ember fejében egy állandó kép van a területhasználati formák elhelyezkedéséről. Észlelik ugyan, hogy a szántók nagy része befüvesedett és legeltetik, a kaszálókon, legelőkön néhol felnőnek a fák, de az attól „szántó”, „kaszáló”, „legelő” marad.

Szántóföldi gazdálkodás

Kalotaszegen nem túl jó a szántóföldek minősége: „*Gyenge a mi határunk, köves.*” „*A mi határunk nem olyan jó föld, mint az Aranyosnál.*” Más szerint viszont „megjárja”. „*Akkor érdemes szántani, ha van elég trágya. Minden évben istállótrágyával trágyáztak.*” A műtrágyát nem sokra tartják, bár ma már néha szükséges. „*A gané jobb, mint a pétéso, mert az kiszóványítja a földet.*” Mégis egészen a forradalomig (1989) az egész határ szántva volt. Ma pedig már nem éri meg a modern módszerekkel szántóföldi művelést folytatni.

Sztána és Zsobok határában ma is jól kivehető az agroteraszok. „*Abol*

partos, ott bokros, de a régi szántó nincs bebokrosodva.” Ezek kialakításáról már Kós Károly adatközlői sem tudtak sokat mondani. Ismerik, ha rákérdezzük, leírják, de csak annyit tudtunk meg, hogy a kollektív idején azokat is művelték, most pedig juhok legelnek rajta.

A viszonylag gyenge természeti adottságokat jól lehetett kompenzálni a középkorban kialakult háromnyomásos gazdálkodással. „*Az egész határ három fordulóra (porcióra) volt osztva: 1. forduló: búza; 2. forduló: kukorica vagy krumpli; 3. forduló: ugar, járta a birka, dísznö.*” Más megfogalmazásban: őszi, tavaszi és nyomás. Ősszel búzát vetettek, ez volt az 1. forduló. A búza betakarítása utáni tavasszal jöhetett a 2. forduló, a többi termés, főleg kukorica, krumpli, árpa, zab. Időnként takarmánynövényeket is termeltek, pl. trifojt (lóhere), lucernát, borcságot (zab és trifojt mag keveréke), azt is tudták, hogy ezeknek a növényeknek talajjavító hatása is van. A 3. forduló a nyomás, ugar vagy parlag a talaj pihentetését szolgálja. Nem vetették be, hanem „*a nyomáson, amit nem szántottak fel, kosaraztatták a juhokat. Cserényben két napig (éjszaka) ott tartották, aztán továbbvitték. Ezért fizettek a juhásznak.*” „*Az ugart megszántják ősszel, megfagy, porhanyós lesz.*” Gyakran még istállótrágyát is hordtak rá. Napraforgót a parcellák szélén termesztettek, babot is futtattak fel rá.

Legelők, legeltetés

„*A legelő az, ahova csak az állatok járnak ki. Az időtől függ, milyen a fű rajta. Jaj, de gyenge a legelő, nem lesz, mit egyenek az állatok*” – mondták az öregek. „*Régen a miénk volt a legelő, egybe volt. Fogadtunk egy pásztort. A kollektív előtt és után is. Ha ódalas, hebehupás, legelőnek jó.*” „*A bivaly, disznó, tehen, ló kijártak naponta, éjjelre hazajöttek. Külön voltak a kecskék és a juhok.*” Betakarítás után a tarlón, kaszálás után a sarjún, a nyomáson is legelhetnek az állatok. „*Az elöljárók szabták meg, hogy hol legelhetnek a juhok és a tehenek. A csordában bibajok is voltak.*”

Különösen a juhokat legeltették mindenfelé. „*A juhok a legelő egy részén is legelhetnek, és az elhagyott helyeken, ahol nem szántanak. Több a tej, ha burjános helyen legel a juh. Most már sok helyt legelnek, nem csak a nyomáson. Régebben kosarazták, ott álltak a juhok 1-2 éjjel, hogy trágyázzanak, ezért fizetni kellett.*” „*A juhokat általában odaengedik a pihenő földre. Mer ahol a juhok legelnek, oda a négy lábú állatok nem szeretik. Nem mennek már, mert úgy mondják, a juh után megbetegszene. A juh megeszi mindent. Ott nem nőttek olyan jó füvek, ami a többi állatnak jó lett volna.*” „*Most már nincs marha, mindenféle járnak a juhok. Nagyon elgazdagodtak a pakulárok!*”

A juhtartás jelenleg jelentősen hozzájárul az önellátáshoz. „*Minden háznál van most is öt vagy több juh. Amit megdolgoltunk nyáron, kukorica, abrak a szára is, azon kitelelnek, akkor nem fejk a juhokat. Itthon születnek a kisbárányok márciusban. kéthónaposan elveszik a bárányt, azok maradnak itthon. A csobán kéthetente hoz tejet.*”

„A legelőn voltak fák: tölgyfa, cserfa, hogy tartsanak az állatoknak árnyéket.” „Kelt a fa a legelőn: juhar, bükk, mogyoró, nyárfa. Legelőtisztításkor ki kellett vágni a vadfákat, a bükköt, tölgyet, jubart, csert meghagyták. Termett vackor is, pálinkának, aszalták is. A vadalmából ecetet csináltak. Som terem itt, ahol járnak a marhák. Kicsi fa, szedjük pálinkának, aszalták is, a gyerekek elragicsálták télen.”

A legelőtisztítás fontos kötelezettség volt. „Minden háztól kellett menni tisztítani a legelőt, az itatónál is, megcsinálták a vályukat is.” „Kitakarították a legelőt. Tövisbokrok nőttek itt-ott, azt ki kellett vágni.” „A bokrokat (tövis, csipke) mind kivágták, a kis fákat meghagyták (bükk, cser, tölgy). A legelőt most a csobán takarítja ki.” „A legelő ki volt osztva cövekekekel. Vágták ki a bokrot, húzták ki csomóba. Tavasszal, mikor menjenek ki a marhák, hogy legyen rend. Az út szélén, földek végénél mindenütt volt galagonya, lebetett szedni, de a legelőn nem hagyták.” „Máramarosból jöttek emberek, ők pucolták a legelőt. Csak a tövisbokrokat kell kivágni, a tölgyet, bükköt, vackort meg kell hagyni! A vackort a tehenek is ették.”

Napjainkban a természetvédők gyakran félnek a túllegettetéstől. Megkérdeztük, előfordult-e ez itt? „Nem volt túllegettetés soha. A szűrés gazokat próbálták irtani régen.” „A legelő nem ment tönkre. A Csau-időben a legelőre is tettek műtrágyát. Csináltak gombakerülőt. Nem égették soha a legelőt.” Ez a megjegyzés arra utal, hogy megfigyelték, hogy a kiszórt műtrágya helyén zöldebb a fű, olyan, mint amikor a gombafonalak segítik a fű tápanyagfelvételét az ún. boszorkánykörben. A pásztorok biztosan többet tudtak a legelőhasználatról, mint a megkérdezett falusiak. Azt azonban hallottuk, hogy vigyázni kell, mert „első időben amennyit megesznek, annyit tönkre is tesznek a lábukkal az állatok”. Sajnos ma már a csobánok által legeltetett birkanyájakon kívül alig van állat a faluban.

Kaszálók, rétek

Kaszálónak neveznek minden helyet, ahol lehet kaszálni, de rétnek csak azt, ami kint van a határban. Ma már kint a réten géppel kaszálnak, de bent a kertben, a gyümölcsfák alatt vagy ahol „ódalas”, meredekebb a terület, a földek között még „rendes” kaszával.

Gyakran már május végén elkezdik a kaszálást, de általában „ki hogy érkezik”, júliusban is lehet még kaszálni. „Az ember abba járt, hogy kaszálja le idejében, de volt, hogy nem ért rá, vagy nem kellett neki a széna. Megmondták, mikor megy a csorda, addigra le kellett kaszálni.” „Ha későn kaszálnak, nem eszi meg a marha a szénát, mert megpergelődik. Ha nem kaszálnak, ráengedik a jubokat. Kaszálni kell! Ha elmarad, az idejétől megszárad, megfagy, hasznavehetetlen lesz.” Fontos az is, hogy akkor kaszáljanak, amikor a szénát jól meg lehet szárítani. „Búza előtt vagy után kaszálták, ahogyan volt idő, és amikor nem esett az eső. Szárazsági, elteríteni,

hazabozni. Csűrbe raktuk, vagy ha az nem volt, akkor boglyába.”. Általános volt a sarjúkaszálás, főleg a kertekben, ott már augusztusban, a réten általában szeptemberben.

Árnyékosabb, fás területen nagyobb a fű, szárazabb, verőfényes helyen ritkább, „selyemfű”. „Verőfényes helyen van baltacin, csengővirág, gyűszűvirág (sok kék kis tulipán).” „Jó a virágos kaszáló, a sásos, nádas nem annyira, az csak fiatalon levágva jó.” „Jó, ha van benne burján, árvasalán, szarkaláb, trifoj.” „Nem jó, ha fodormenta, csalán van a kaszálón. A mocsaras helyet nem érdemes lekaszálni.” A kaszáló minősége hamar elromlik, ha elmarad a kaszálás. „Mészkeútnál a kollektív elrontotta a kaszálót, mert nem vezette el róla a vizet, és nem kaszálta. 2-3 év alatt elromlik, ha nem kaszálják.” „A kaszálót, ha nem kaszálod le, másik évbe már kénlődsz vele.”

Rákérdeztünk, hogy mit tesznek a szénából kihulló törmelékkel? Ezt általában polyvának vagy széna murvának nevezik, és tették a ganédombra, vitték a szőlőbe, trágyáztak vele, vagy kiszórták a tyúkoknak, vagy az állatok alá tették. Volt, aki azt mondta, hogy jó reuma ellen, és teát lehet belőle főzni meghűlés esetén. Azt is hallottuk, hogy „néha kihordtuk a kertbe a gyümölcsfák alá, mert van olyan fűmag benne.”

Erdők

A legidősebbek emlékeznek azokra az időkre, amikor még az embereknek is volt erdejük, és „a falusiak tettek erdőpásztori”. Később „rábízták az erdészekre, azok adják el, prédálják a fát, így volt a kollektív idején is! A kollektív előtt jobban ügyelték!” Már a kollektív előtt „meg volt márkázva (jelölve) az erdő, csak azt volt szabad vágni, amit az erdész megmutatott”.

Most is ott vannak erdők, ahol régen voltak, nem jellemző az erdőerdősítés vagy az erdőerdősítés. „Nem csereberélték a legelőt, a szántót, az erdőt, csak ha idegenek vették meg a földet.” Azért előfordult, pl. Zsobokon, hogy „nem volt elég nagy a legelő az állatoknak, vágták ki az erdőből”. Többen említették az erdei legeltetést: „beengedték a marhákat a nagy erdőbe”. „A kollektívban is legeltettek az erdőben, bement a kecske, a juh.” Ügyeltek azért az újulatra: „Nem legeltettek minden erdőben, csak ahol nem nőtt a kis fa”. A legtöbben úgy gondolják, hogy az erdőt is ápolni, tisztítani kell. „Ha levágták mind, kitakarították, ültettek, de magától is felnőtt az erdő. 10-15 év múlva újra takarították, a szépeket meghagyták. Takarítani kell az erdőt!” „A kollektív előtt tiszta volt, karbantartották, nem mint most! Szedték össze a szárazságot.”

Gombászni a férfiak jártak (ma már nem csak ők járnak), a csobán is gombászik néha. „Szedtek zöldhátú, kékhátú, hiriba, sárga, keserű, tövisalja gombákat. Mogyoró, som, vackor is van benne a szélén. Van gyöngyvirág, kakasmandikó, kisaszönypapucs...”

Kertek

A tájhasználat és az önellátás szempontjából is fontos szerepük van a kerteknek. Kétféle kert van, az egyik a veteményeskert a ház közelében (kiskert), a másik a jóval nagyobb területű, kaszált aljú gyümölcsös(kert).

A következő gyümölcsöket említették: nyári alma, batul alma, körte, dió, besztercei szilva, piros szilva, meggy, cseresznye, ribizli. Zöldségek: káposzta, karalábé, murok, petrezselyem, fokhagyma, piri hagyma, paradicsom, paprika, krumpli, paszuly, zeller, répa a disznónak, saláta a csirkének.

A gyümölcsfák alatt kétszer is lekaszálták a fűvet, és így összegyűlhetett annyi széna, hogy a télire hazaadott juhok kiteleltek rajta.

Egyéb tájhasználat

Kender termesztéséről is vannak emlékek. Erre a célra külön területet jelöltek ki, amely nem tartozott bele a háromnyomásos gazdálkodás során kijelölt fordulóba. *„Ősszel volt ugar, vetették a kendert, megszórták tyúkganéval, nőtt. Mikor kellett, kinyűtték, békötötték, szárították, eldörzsölték, kötötték nyalábba, vetették a tóba, hogy ázzon. A bánya alatt, a patakban áztatták. Tilolták, meghúzták, hogy ne legyen benne pozdorja, hehelték, amit lehebeltek róla, az volt a pátyaszósz, azt belevérték finom vászonnak (ingnek való). Csináltak fejet, megtekerték, megkötyözték. Készült durva vászonból lepedő, paplany, pendely, gatyá, alsószoknya. Most nád van a kenderáztató helyén. Már a Csau rendszerben sem kellett kendert feldolgozni, mert volt elég olcsó anyag.”* Az idősebb asszonyok mind részletesen ismerik a kender termesztését és feldolgozását. Saját vetőmagot használtak, de a kollektívban termesztettek sokkal magasabb (2 m-es) kendert is, mint a saját volt. Az 1960-as évek végéig fontak kézzel, és termesztettek kendert és lent. Sokan beszéltek a kenderáztató tavacról is. Ezek a területek ma már benádasodtak.

A falu közelében, a gyümölcsösökön kívül vagy között, többféle vannak olyan kukoricások, amelyekben tököt és paszulyt is termesztenek. Ezek inkább a kertekhez tartoznak, mint a szántóföldekhez, mivel nagyüzemi módszereket nem alkalmaznak benne. *„Ha gyomirtózzá, nem teheti bele a paszulyt, tököt. Ilyen is kell!”*

A tájhasználat változása

A ma élő emberek egy része még emlékszik a kollektív előtti időkre, de sokan a mai állapotokat inkább már csak a kollektív időszakával vetik össze. Napjainkban az alszegi tájra a kiterjedt gyepterületek jellemzők. *„Most legelő az egész határ!”* A kollektív idején azonban mindenütt szántottak, ahol csak lehetett. *„1963-ban jöttek a gépek, egy barázda sem volt szántatlan.”* Többben bíralták a kollektív gazdálkodását: *„A kollektívban nem dolgozták meg rendesen a földeket! Nem*

szántották meg jól, nem elég mélyen.” *„Amikor a mérnök beszámolt arról, hogy mennyi termett abban az évben, egy öreg megszólalt: Nekem valamikor egyedül termett annyi! A kollektív vége felé már egyre kevesebb termett.”* Olyan is volt, aki szerint a kollektív mérnökei sem tudták nagyon másféleképpen művelni a földeket, mint korábban, hiszen az adottságok szabták meg a lehetőségeket.

Jelenleg gépek és állatok hiányában a korábbi szántóknak csak egy töredékét tudják művelni. *„Nem lett jobb a kollektív után sem. Van 5 traktor a faluban, akinek nincs, az ballgat. Régen volt pár ökör, bivaly, lehetett művelni a földet.”* Ma azonban már a helyi lakosok jelentős része idős, és nem vállalkozik állattartásra. Nem is szívesen vesződik senki a hagyományos módszerrel, amikor van traktor és vegyszer. Látják ennek a hátrányait, de főleg a pénzhiányra panaszkodnak. *„Korábban az egész határt művelték, most pedig keveset művelnek, mert sokat kell fizetni érte. Most társulás van, de kevés közös is.”* Az egyik adatközlő pontosan kiszámolta, hogy mennyibe kerülne a gépi művelés, mennyi termésre lehet ilyen talajon számítani, és az jött ki, hogy nem érdemes vele vesződni.

Úgy tűnik, hogy jelenleg a legelterjedtebb tájhasználat a juhlegeltetés. Több száz tagú nyájakat lehet látni a környéken. *„A Sztána határában lévő földdarabon a kollektív idejében búzát és kölest termeltek. Most ki van pucolva, a csobán legeltet, a tulajdonos kapja a szubvenciót.”* Román pásztorok (csobánok) legeltetik részben saját jószágaikat, de részben a falubeliekét. Valószínűleg azért is éri meg az ilyen típusú legeltetés, mert ma már nagyon kevés korlátot állítanak, nagyon kevés a szántó, és sokszor nem is lehet tudni, hogy melyik földnek ki a tulajdonosa.

Örömmel tapasztaltuk, hogy a ház körüli kerteket és gyümölcsösöket még szinte mindenütt használják, hasonlóan a kollektívet megelőző időkhez. Ezeknek ma is nagy szerepük van az önellátásban.

Ha botanikus szemmel nézünk körül a tájban, az egykori kenderáztatón, felhagyott szőlőkön és gyümölcsösökön kívül ma alig találunk zavaróan elhanyagolt, gyomos, bozotos, vagy súlyosan degradált területet. A korábbi szántók helyén is viszonylag fajgazdag, természetközelinek látszó gyepek alakultak ki. A táj flórája viszonylag gazdag, és sok természetközeli élőhelytípus fordul elő itt (Molnár Cs. és mtsai, 2014, 2015). Ez nem is csoda, ha belegondolunk, hogy amikor a szántóművelés tartott, akkor a sok kihordott istállótrágya biztosíthatta a gyepek növényfajainak propagulum utánpótlását. Az állatok ugyanis a kaszálókon gyűjtött szénát ették télen, amelyben sok mag és termés volt, és ezek csíráképes állapotban belekerülhettek a trágyába. Találunk azonban olyan területeket is, ahol a juhok taposása, trágyázása miatt a

vegetáció erősen sérült. A tábor során készült vegetáció-felmérések részletes adatokat fognak nyújtani a táj vegetációjának jelenlegi állapotáról.

Megvitatás

Az interjúk készítése során a legfontosabb megállapításunk az volt, hogy a vizsgált települések mai lakosainak jelentős része pontos és részletes ismeretekkel rendelkezik a táj használatáról. Az általuk elmondottak szinte teljesen megegyeztek a Kós Károly által az 1940-es években gyűjtött információkkal. Jól tudják, hogy mikor, mit és hogyan lehet(ne) természeteni a szántókon, hogyan kell a legelőket, kaszálókat, erdőket használni ezen a környéken. Ezeket az ismereteket sokan olyan alapvetőnek tartják, hogy nem is gondolják, hogy érdemes róla beszélni, hiszen a régiek is így csinálták, a kollektív sem tudott szinte semmi újat hozni. A jelenlegi állapotot, amikor „legelő az egész határ” ideiglenesnek tekintik, de nem igazán tudják, hogy mikor és hogyan állhatna vissza az „igazi” határhasználat.

A jelenlegi helyzetre jellemző, hogy még az idősebb emberek is sokat tudnak tenni az önellátásuk érdekében. A kert és a gyümölcsös művelését, a néhány birka fenntartását meg tudják valósítani részben saját erejükből, részben a faluban élő néhány fiatalabb ember segítségével. Az idősek a nyugdíjukból fizetnek pl. a gyümölcsös lekaszálásáért, a kert felásásáért, egyéb munkákért és így megélhetést biztosítanak néhány embernek, akik így nem kényszerülnek a városba munkát keresni, de nyugdíjjogosultságot a faluban végzett munkáért nem fognak kapni.

A bevezetésben a fenntarthatóság gondolatából indultunk ki, ezért most azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy mit tanulhatunk a kalotaszegi emberektől ezen a téren. Megállapíthatjuk, hogy a gépek és vegyszerek nélküli tájhasználat, amit Kós Károly is leírt, és a mai emberek fejében is benne van, ökológiai szempontból mindenképpen fenntarthatónak tekinthető, hiszen több évszázadon keresztül működött, és biztosította a lakosság megélhetését. A társadalmi hatások azonban jelentős tájváltozást okoztak. Ökológiai szempontból a jelenlegi helyzet, a szántóföldi művelést fölváltó kiterjedt juhlegeltetés, és a kertek, gyümölcsösök művelése is fenntarthatónak tekinthető, azonban lényegesebben kisebb helyi lakosságot képes eltartani.

Úgy gondoljuk, hogy a rendelkezésünkre álló ismeretanyag nem elegendő ahhoz, hogy olyan javaslatokat fogalmazzunk meg a jövőbeni tájhasználatra nézve, ami a természeti és táji értékek megmaradását és az emberek jóllétét egyaránt a legjobban szolgálják. Valószínűleg igazuk van azoknak, akik a jelenlegi állapotot ideiglenesnek gondolják, de a jövő többféleképpen alakulhat. A Fenntartható Tájak Munkacsoport friss kiadványa (Fischer és

mtsai, 2014) az emberek és a természet jövőjével foglalkozott Dél-Erdélyben. Egyik fontos megállapításuk az, hogy a környezetvédelmet elősegítő politikai programok a környezetkímélő mezőgazdaságon és ökoturizmuson keresztül jó megoldásokat hozhatnak, de nagyon sok múlik a helyi közösségeken. Kívánjuk, hogy Kalotaszeg lakói is nagyon sikeresek legyenek az értékeik megőrzésében és jövőbeni jóllétük biztosításában egyaránt! A táj, amelyben élnek, és a használatára vonatkozó élő tudásuk nemcsak számukra jelent értéket, hanem a jövő nemzedékek számára is.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük interjúalanyaink kedvességét, türelmét és azt a rengeteg információt, amit átadtak nekünk, nagyon köszönjük Ágoston István, Ágoston Árpád, Barta Erzsébet, Barta János, Czupai Ilona, Gál Ilonka, Gál Kovács Kata, Gál Pisti Piroska, Kalló András, Korpos Anna, Kudor Erzsébet, Lakatos Anna, Szalai Ferenc, Szalai Magda és Török Erzsika sztánai, zsoboki és farnasi lakosok segítségét. Külön köszönjük Molnár Zsoltnak és Molnár Krisztinának, hogy megszervezték 2013-ban az etnoökológiai kutatótábort Sztánán, és köszönjük a tábor valamennyi résztvevőjének, hogy velük dolgozhattunk.

Irodalom

- Belényesy M. (2012): Fejezetek a középkori anyagi kultúra történetéből II. Documentatio Ethnographica 29. L'Harmattan, MTA BTK Néprajztudományi Intézete
- Diamond J. (2009): Összeomlás. Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez. Typotex Kiadó, Bp.
- Fischer, J., Milcu, A. I., Hartel, T., Hanspach, J., Mikulcak, F. (2014): Az emberek és a természet jövője Dél-Erdélyben / Viitorul oamenilor și al naturii în sudul Transilvaniei. Pensoft
- Gellény K. – Szűcs B. (2013): A II. etnoökológiai tábor (Sztána–Zsobok, 2013. július 18. – augusztus 3.). Néprajzi Hírek 42(3): 30–31. l.
- Gerner G., Biró E., Kun R., Nagy T., Bódis J., Molnár Zs., Biró M. (2014): Tájhasználati és élőhelyváltozások feltárása kisleptékű vizsgálati módszerrel egy kalotaszegi tájban. – In Schmidt D. – Kovács M. – Bartha D. (szerk.): X. Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében nemzetközi konferencia absztraktkötete. – Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron. 154–155. l.
- Gyulai I. (2009): Kérdések és válaszok a fenntartható fejlődésről. Magyar Természetvédők Szövetsége. Bp.
- Jakab Gy. – Varga A. (2007): A fenntarthatóság pedagógiája. L'Harmattan Kiadó

- Kós K. (1999): Népi földművelés Kalotaszegen. In Viga Gy. (szerk.): A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 7., Debrecen
- Millennium Ecosystem Assessment (2005): Ecosystems and Human Wellbeing: Synthesis. Island Press, Washington, DC.
- Molnár Cs., Bódis J., Óvári M., Raksányi Zs., Biró É., Gerner G., Nagy T., Molnár K., Molnár Zs. (2014): Sztána és Zsobok (Kalotaszeg) flórája. *Kitaibelia* 19 (1): 114–132. l.
- Molnár Cs., Bódis J., Biró M., Juhász M., Molnár Zs. (2014): Sztána és Zsobok (Kalotaszeg) aktuális növényzete, *Kanitzia* 21: 77–126. l.
- Molnár K., Molnár Zs., Bódis J., Biró M. (2014): Tájváltozások vizsgálata DPSIR keretrendszerrel Kalotaszegen. In Lengyel Sz. (szerk.): IX. Magyar Természetvédelmi Biológiai Konferencia „Tudományoktól a döntéshozatalig”, Szeged
- Norberg-Hodge, H. (2011): Ősi jövedők. *Ladak tanításai*. Bp.
- Patton M. Q. (2002): *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Sage, London
- Péntek J. – Szabó (I.) A. (1985): Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. *Kritérium Könyvkiadó*, Bukarest
- Szalay P. (2014): Sztána település történeti tájhasználat-elemzése. TDK dolgozat, Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar, Gödöllő
- Ujházy N., Szalay P., Biró M. (2015): A sztánai és zsoboki táj változásának vizsgálata újrafényképezés módszerével. *Sztánai Füzetek* 19. 208–221. l.
- World Commission on Environment and Development (1987): *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press